

SZÉKI LAKODALOM

Szék honismereti bibliográfiájával
és CD-ROM melléklettel

Gráfik Imre – Turbéky Dénes – Széki Soós János

Széki lakodalom

Szerkesztette:
Árendás Péter

Hagymányok Háza

A szöveget gondozta: *Kukár Barnabás Manó*

Kottagrafika: *Pávai Réka*

A hangzó mellékletet szerkesztette: *Árendás Péter*

A fényképeket és a hangfelvételeket készítette: *Turbéky Dénes*

A fényképeket restaurálta: *ifj. Vitányi Iván*

Lektorálta és a bibliográfiát összeállította: *Varga Sándor*

A kötetet tervezte: *Bausz Sándor*

A címlapon:

Menyasszony és vőlegény:

Papp Zsuzsi és Bárdos István, Szék, 1978

A hátoldalon:

Tablókép a 20. század első feléből

Az illusztrációk Szentimrei Judit: Széki iratosok c. könyvéből származnak.

A kötet CD-melléklete zenefájlokat és fényképfelvételeket tartalmaz.

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

© Gráfik Imre, Turbéky Dénes, Széki Soós János, Varga Sándor

© Árendás Péter, Hagyományok Háza, 2014

ISBN 978-963-7363-76-4

Kiadja a Hagyományok Háza
1011 Budapest, Corvin tér 8.
www.hagyomanyokhaza.hu
Felelős kiadó: Kelemen László

Nyomdai előkészítés: Bausz Stúdió

Varga Sándor

Bevezető

Szociokulturális változások egy erdélyi faluban

Az erdélyi Mezőség, amit sokáig „Erdély éléstárának” neveztek, a fejedelemség időszakában rendkívüli pusztulások színtere lett, a 17. század folyamán és a 18. század elején török, tatár, német betörések, járványok és éhínség tizedelte meg szinte genocídium-szerűen az itt lakó magyarságot. Ebben az időszakban változott meg a terület etnikai képe: a többségbe kerülő balkáni bevándorlók, valamint a Beszterce-környékén egy tömbben élő szászok mellett a magyarok szóróványhelyezetbe kerültek. Az itt felsoroltakon kívül cigányok, valamint a 20. század közepéig örmények, zsidók is megtalálhatóak voltak a Mezőségen.¹ A sokszínű kulturális képhez hozzájárult még a terület birtokosainak jelenléte is. A Bánffy, Teleki, Kornis és más erdélyi arisztokrata család idejének egy részét ugyanis a mezőségi kastélyaiban, udvarházaiban töltötte, a terület nyugati részén pedig jelentős tömegben élt a társadalmi különállására büszke, ugyanakkor életformájában a helyi parasztsághoz hasonló kismemesség.² Ebben az interetnikus, szociális és kulturális értelemben is sokszínű környezetben töltött be központi szerepet Szék.

A 19. század közepén még városi kiváltságokkal rendelkező település a jelentős sóbányászata és kereskedelme révén a késő-középkortól az újkorig meghatározó gazdasági erőt képviselt Erdélyben. A bányák kimerülése és a Mezőség infrastrukturális elmaradottsága miatt Szék 1884-ben elveszítette városi rangját. A 18. században meginduló parasztpolgári fejlődés ellenére a település – vélhetően a 19. század végi státuszvesztés miatt – egy sajátos

1 Varga S. 2011b: 18–21, 24.

2 Varga S. 2013b: 478–480.

társadalmi-kulturális pályára kényszerült.³ A 19–20. század fordulóján még középkori földközösségi állapotokat idéző társadalmi, gazdasági rendszer,⁴ a nehéz földrajzi és infrastrukturális körülmények, az etnikus és társadalmi szempontból is fokozódó elzártság,⁵ valamint a községet a 19. századtól egyre erősebben sújtó, kívülről érkező politikai és gazdasági intézkedések – mindezek hozzájárulhattak ahhoz, hogy Szék a 20. század elejétől fokozatosan „bezárkózott a hagyományába”.⁶ A rendkívül erős közösségi élet mentén szerveződő, önállósághoz szokott falu társadalmi ereje, külső hatásokkal szembeni ellenálló képessége a 19–20. század nagy gazdasági-társadalmi változásai során is megmutatkozott. Az egyéni gazdálkodást előtérbe helyező arányosítási és tagosítási törvényeknek, később pedig a téveszesítésnek a legtovább a székiek álltak ellen.⁷

Terepmunkáim során az 1990-es évek elején még én magam is tapasztaltam azt a külső, városi hatásokkal szembeni bizalmatlanságot, amely Nagy Olga kutatásai során jellemezte a székiek magatartását.⁸ Időközben sok minden változott a faluban. A rendszerváltás után Budapestre kereskedni és takarítani érkező asszonyok, a korábban magyarországi építkezéseken, majd a 2000-es évek közepe óta Angliában, Belgiumban és Németországban dolgozó férfiak keresete által a széki családok magasan a romániai falusi életszínvonal felett

3 Kovács F. 2000: 45–46.

4 A történeti kutatások szerint ez a 19. században még Erdélyben is archaikusnak számító társadalmi és gazdasági állapot közvetlenül „csak” a 17. századi pusztulásokra és az azt követő újratelepülésekre és újbóli földfoglalásokra vezethető vissza, tehát nem az Árpád-kori viszonyok továbbélését mutatja. (Jakó 1944: XLIII–XLIV.)

5 Az újkorban Kolozs mellett Szék volt az egyedüli város az erdélyi Mezőségen, valamint a környező települések lakossága mára túlnyomórészt román.

6 A 19–20. század fordulóján még érvényben lévő széki községi rendről bővebben lásd: Kós 2000/2: 326–356. A fent említett társadalmi, infrastrukturális és gazdasági önállóság számos kulturális archaizmus megmaradásának kedvezett. Ezt mutatja például, hogy a többi mezőszéki faluval ellentétben a székiekénél nem volt divatban, hogy *másfalusi* táncalkalomra eljárjanak, az itt zenét szolgáltató muzsikuskok pedig a községen kívül szinte egyáltalán nem zenéltek. (Martin 2000: 24.) A reneszánsz korban gyökerező archaikus, csaknem teljesen ép széki táncrend többféle régies táncot foglalt magába még az 1980-as évek végén is. A zenei és táncbeli új stílus csak a 20. század közepén kezdett el beszivárogni a faluba. (Martin 2000: 23–24.) Összevetésként: az Európában legarchaikusabb tánc- és zenei kultúrával bíró közép-erdélyi falvak nagy részében mindezek már csak nyomai voltak tetten érhetők a 20. század második felében.

7 Csorba J. 2001: 214; Kós 2000/2: 333–334.

8 Vélhetően ennek köszönhető a faluban az 1989-es rendszerváltásig tapasztalható nagyon erős etnikai és lokális endogámia is. (Vö. Kovács F. 2000: 22–23. Az egyes falurészekre jellemző elkülönülésről, egyfajta belső lokális endogámiáról a következő tanulmányokban még több helyen olvashatunk. A 20. század közepének társadalmi rendjét Nagy Olga mutatja be kiváló tanulmányában (Nagy O. 2010a.), a rendszerváltás óta történt változásokra Kovács Flóra és Takács András reflektáltak a legalaposabban. (Kovács F. 2000; Kovács F. 2001; Takács 1995b; Takács 2006.)

élnék.⁹ A társadalmi státuszt reprezentáló óriási kétemeletes, nyolc-tíz szobás házak, új nyugati típusú gépkocsik, a nyolcszáz fős lakodalmak mind ezt mutatják. Ezzel párhuzamosan a székiek az elmúlt tíz évben egyre látványosabban szakítanak a korábbi kulturális jellemzőikkel, egyre kevesebben és egyre ritkábban veszik fel a széki *gúnyát*, a lakodalmakban ma már ritkán szólal meg a széki népzene. Az együvé tartozás régi jelképeit rábízák a lassan náluk is intézményesülő hagyományörzésre, oktatásra. Mindezek helyett új jelképekként funkcionálnak az előbb említett státuszszimbólumok. Fontos azonban, hogy a jelképeket létrehozó és működtető mentalitás mit sem változott, a közösség számára ugyanúgy követendő mintákat termel és örökít. Ez egyfajta, az évszázadok során kifejlődött és megszilárdult belső kulturális/mentális erő, ami egykor a „hagyomány” mögött állt, sőt szinte vaskézrel őrizte azt, most a modern kor kínálta lehetőségeknek való korlátlan és – kívülről úgy tűnik – veszélyes megfelelési kényszer felé sodorja a faluközösséget.¹⁰ Megfigyelhető, hogy az új építkezési, öltözködési, viselkedési, társadalmi stb. divatok átvételében is mennyire egyformán viselkednek a székiek: azokat a városi hatásokat, amiket valamikor egyöntetűen elutasítottak, most egy emberként követik.¹¹ Mindez mélyreható társadalmi és kulturális változásokat eredményez, amelyeknek az elemzése napjaink fontos kutatási témája lehetne.

9 Bondár 2005a: 165–168; Pulay 2005: 145.

10 Ezt az egyre erősödő státuszverseny is mutatja. Bár e bevezetőnek nem tárgya a széki társadalmi mintázat részletes elemzése, néhány példával mégis szeretném érthetőbbé tenni megállapításaimat. Néprajzi kutatómunkáim miatt, valamint a széki keresztlányom és szülei, rokonsága révén állandó és folyamatos kapcsolatban vagyok a faluban élőkkel, illetve az onnan elszármazottakkal. Felméréseim szerint 2014 nyarán egy széki család lakodalmanként 150–2000 Euró közötti értékben adott ajándékot, attól függően, hogy az ifjú párhoz milyen közeli rokoni szálak fűzték. Közeli ismerőseim idén tíz lakodalomban vettek részt, így kiadásaiak megközelítették az egymillió forintot. Ezen kívül a lakodalmi előkészületekben is részt vettek, sőt a lakodalmi ételek alapanyagaihoz is hozzájárultak. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a házaspár az egész éves keresetét egyfajta *poltecsként* a rokoni kapcsolatok ápolására fordította. Emiatt a háztartásuk fenntartására, a család ellátására és a gyermekeik tanítására kölcsönt kellett kérjenek. Ebben a helyzetben a falu politikai vezetői és egynéhány sikeres vállalkozó – az egykori nagygazdákhöz hasonlóan – *vezetik a falut*: erkölcsi, viselkedési, kulturális mintát szolgáltatnak. A többségnek ehhez azonban nem áll megfelelő gazdasági háttér a rendelkezésére, ezért egyfajta kölcsönadási rendszert alakítottak ki, az éppen jobban fizető vendégmunkához jutó, vagy kevesebb lakodalomba hivatalos család kölcsönöz másoknak. Ez viszont egy folyamatos munkahelykeresési lázat indított el a faluban, a férfiak állandóan figyelik az újabb és újabb lehetőségeket: külföldre mennek, vállalkozásokat alapítanak és szüntetnek meg.

11 Erre példa az öregekkel való bánásmód, ami az elmúlt húsz évben gyökeresen megváltozott. A korábbi feltétel nélküli tiszteletet, sőt tekintélyt felváltotta a közöny: az 1990-es években még elképzelhetetlen volt, hogy egy széki család ne *gondozza el* a magatehetetlené vált idős családtagjait, ma már öregek otthona is működik a faluban.

Az intézményes hagyományörzés

A fent említett változásoknak köszönhető többek között az intézményes hagyományörzés megjelenése a faluban.

Szék az egyetlen falu a Kárpát-medencében, ahol a revival táncművelés megjelenése egybeesett az organikus hétvégi táncalkalmak (*nagyok*, ill. *aprók tánca*) megszűnésével. A széki táncok iskolai oktatása már az 1980-as években elkezdődött, majd 1990-ben táncsoport is alakult helyi iskolásokból. A különböző fesztiválokon, versenyeken való részvételek bekapcsolták a széki táncsoportot az erdélyi, illetve kárpát-medencei néptáncmozgalomba. Ezzel párhuzamosan a közeli Szamosújváron is megalapítottak egy magyar táncsoportot *Téka* elnevezéssel, elsősorban a városba költözött széki származású gyerekek részvételével. Ebből a kezdeményezésből később alapítvány, majd iskola nőtt ki, mely a hagyományörző tevékenységeken kívül a mezőszéki magyar szórványok oktatását vállalta magára.

Az iskolai oktatás mellett a Székről elszármazó, illetve időszakosan Magyarországon munkavállaló fiatalok Budapesten alapítottak hagyományörző táncsoportot. A tagok a széki iskola, illetve polgármesteri hivatal segítségével elindították a *Széki napok* című rendezvénysorozatot, amely a választói néptánc-táborhoz hasonlóan működik, rengeteg külföldi (európai és Európán kívüli) látogatót vonz, és amelyet 2014 augusztusában már 15. alkalommal rendeztek meg. Az esemény szervezésére, illetve a helyi hagyományörzés erősítésére és népszerűsítésére létrehozott *Pro Urbe Szék Alapítvány* már közel tíz éve működik.¹² Működési körükbe a helyi és a budapesti táncsoport szakmai és anyagi támogatása, utaztatása, a hagyományos táncalkalmak „újraélesztése” (Zsuzsanna bál, aprók tánca stb.), ismeretterjesztő előadások szervezése, a helyi folklór gyűjtése, tájházak kialakítása és működtetése tartozik.

A fentiek mellett egy, a faluba költözött holland vállalkozó működtet egy falumúzeumot, ahol a kiállításokat, turistacsalogató táncalkalmakat, gasztronómiai fesztiválokat stb. szervez a helyiek közreműködésével.¹³

12 Bővebben lásd http://www.szekvarosert.com/hu_bemutakozas,7.html. Letöltés: 2014. november 3. Lásd még <http://www.szek-sic.ro/> letöltés: 2014. október 31.; <https://hu-hu.facebook.com/SzekSic> Letöltés: 2014. október 31.

13 Bővebben lásd www.csipkeszegfoundation.eu. Letöltés: 2014. november 4.

Szék és a táncművelés

Szék zene- és táncművelését Lajtha László az 1940-es években fedezte fel, de további harminc évnek kellett eltelnie, hogy a zene- és táncművelésen kívül a magyarországi nagyközönség is megismerje a falu európai viszonylatban is egyedülállóan sajátos, archaikus kultúráját. Az 1970-es évektől kezdve a falu valóságos zárdaterületté változott, rengeteg kutató és érdeklődő látogatott ide, aminek következtében a falu néprajzi szempontból a Kárpát-medence egyik legjobban adatolt településévé vált.¹⁴ Ez egy, mára az egész világon elterjedt revival-jelenség kialakulását eredményezte.

Martin Györgyék kutató- és művelődésszervező munkája nyomán a széki *táncművelés* példájára Budapesten 1972-ben alakult meg az első táncművelés, ami aztán vidéken is elterjedve valóságos társadalmi, kulturális mozgalommá vált. Ez a mozgalom néhány éves késéssel a határon túli magyar területeken is népszerű lett, majd az 1990-es évektől kezdve Nyugat Európában és számos tengerentúli országban (Észak-Amerika, Japán, Ausztrália) is elterjedt.¹⁵ Itt kell megemlíteni, hogy az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Kormányközi Bizottsága 2011-ben felvette nemzetközi nyilvántartásába a magyar táncművelés módszert, vállalva ezzel a módszer nemzetközi népszerűsítését.¹⁶

A kötetéről

Kötetünkben található írások egy része már korábban is megjelent.¹⁷ A Gráfik Imre és Turbéky Dénes tollából származó, 2000-ben kiadott tanulmányok előszavában Pozsony Ferenc leírta, hogy az ezek alapjául szolgáló kéziratokat az 1980-as években lezárták és a kiadónál fellépett problémák miatt csak hosszas várakozás után jelentették meg.¹⁸ Szék az egyik leginkább hagyományörző falu

14 Martin 2000: 20–21, 23.

15 Halmos B. 2006: 7.

16 Forrás: Emberi Erőforrások Minisztériumának honlapja. <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-minisztariuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek/kovetendo-a-magyar-pelda>. Letöltés: 2014. 01. 06.

17 A megjelenés idejét és helyét lásd a hivatkozásokban, illetve a kötet végén található irodalomjegyzékben. A korábban már megjelent írások lábjegyzeteit igyekeztünk frissíteni, zárójelben utalva az újabban megjelent szakirodalmakra. Néhány esetben indokoltnak láttuk újabb lábjegyzeteket beszúrni, illetve a régiékhöz kiegészítéseket tenni, ez esetben szintén zárójelben jeleztük a szerkesztő közreműködését.

18 Pozsony 2000: 5.

a Kárpát-medencében, de kulturális életében – mai tudásunk szerint – éppen az 1990-es évektől máig tartó időszakban történtek a legintenzívebb változások. Mi indokolja tehát egy, a rendszerváltás előtt készült kutatásnak az újbóli megjelentetését? Az egyik válasz erre a kérdésre az lehet, hogy maga a téma (széki lakodalom) éppen a jelentős változások miatt újabb kutatásokat kíván. Reményeink szerint az összeállításunkban az említett tanulmányok mellett olvasható forrásszövegek – így például a Széken született Soós János a faluról énikus képet adó írásaival – valamint a kötet végén található részletes bibliográfia jó alapul szolgálhatnak az ilyen vizsgálódásokhoz. Ugyanezt a célt szolgálják a lábjegyzetekben megjelentett újabb információk, amelyekkel aktualizálni is szeretnénk volna a korábbi írásokat.

A közel fél évszázada tartó kutatások, amatőr gyűjtések eredményeiről szinte csak elszórt tudományos közlések, rövid ismertetőik tanúskodnak. A kevés kötet közül a legfontosabb a 2000-ben megjelent *Széki hangszeres népzene* című tanulmánygyűjtemény, amely több olyan tanulmányt közöl, aminek megjelentetése hiánypótló jellegű volt, ugyanakkor a kötetben szereplő írások témájukat, aktualitásukat és színvonalukat tekintve is rendkívüli szórtságot mutatnak: nagy részük ismeretterjesztő jellegű írás, a magasabb színvonalú tudományos közlésekben is sok a tárgyi tévedés. Martin rendkívül alapos, összefoglaló tanulmánya pedig csak az 1981-ig tartó időszak kutatástörténetét foglalja össze.¹⁹ Röviden: mára több mint öt évtizedes dokumentáció és számos előmunkálat áll a rendelkezésünkre egy olyan monografikus kutatás elvégzéséhez, amihez hasonlóról a néprajz, illetve a kulturális antropológia területéről nincs tudomásunk. Ennek részét, illetve alapját képezheti a széki lakodalomról szóló kötet, amely egyben kiváló forrásokot is tartalmaz.

Elmondhatjuk tehát, hogy a falu kultúrája nem csak a néprajz, illetve a művelődéstörténet számára lehet fontos, a magyar néptáncművészetben, tánc-házmozgalomban játszott szerepe miatt jóval szélesebb társadalmi érdeklődésre tarthat számot.

19 Martin 1982a; Martin 2000; Martin 2010b.